

Liberalismus a velké teorie mezinárodních vztahů

JAN KARLAS

Abstract: Neoliberal institutionalism, developed by Robert Keohane, and liberal theory of international relations elaborated by Andrew Moravcsik, nowadays represent two grand International Relations (IR) theories drawing on liberalism as one of the main theoretical approaches in this discipline. However, Keohane conceived of neoliberal institutionalism as a synthesis of realism and liberalism and Moravcsik proceeds from a specific understanding of liberalism and defines liberalism by the criteria of empirical social science.

This essay examines, therefore, whether neoliberal institutionalism and liberal theory indeed involve and assemble together the main ideas of liberalism. The perspective applied in the essay is based on the intellectual history of liberalism and, in this way, regards the assumptions about the most fundamental actor in international relations and about the evolution of international relations as the intellectual core of liberalism. According to liberalism, individuals and collective social actors constituted by individuals (social and bureaucratic groups) are the most fundamental actors in international relations and international relations undergo transformation, in the course of which cooperation gradually prevails over conflict.

Neoliberal institutionalism considers the state to be the most fundamental actor in international relations and assumes that the nature of international relations transforms and they acquire a more cooperative character. Liberal theory claims that individuals and social groups are the most fundamental actors and that international relations undergo transformation that is marked by the growth of cooperation. Consequently, whereas neoliberal institutionalism involves the intellectual core of liberalism only to some extent, liberal theory implies that there is a grand theory that subsumes the main ideas of liberalism.

Key words: International relations, theory of international relations, liberalism, neoliberalism, institutionalism, international actors.

Jedním z výsledků vývoje oboru teorie mezinárodních vztahů v 80. a 90. letech uplynulého století byl vznik dvou velkých teorií (*grand theory*),¹ čerpajících z liberalismu jako z jednoho ze základních teoretických přístupů v tomto oboru. První z těchto teorií byl *neoliberální institucionalismus*, vypracovaný *Robertem Keohanem* (*Keohane, 1984; Keohane, 1989*), a druhou potom *liberální teorie mezinárodních vztahů*, vytvořená *Andrewem Moravcsikem* (*Moravcsik, 1992; Moravcsik, 1997*).

Je však relevantní zabývat se tím, *zda nebo do jaké míry tyto dvě teorie vlastně obsahují hlavní myšlenky liberalismu*.² Pokud se týká neoliberálního institucionalismu, je třeba si uvědomit, že Keohanovým záměrem bylo v rámci této teorie vytvořit *syntézu realismu a liberalismu*. Moravcsik zase ne vychází z obvyklého pojetí liberalismu a dalších základních teoretických přístupů, vymezujícího tyto přístupy na základě jejich *myšlenkového vývoje*, nýbrž prosazuje specifické pojetí těchto přístupů a (re)definuje je na základě kritérií *empirické sociální vědy*.³

Tato stať vychází z myšlenkového vývoje liberalismu a za myšlenkový základ liberalismu považuje *předpoklad jednotlivce jako základního aktéra mezinárodních vztahů a předpoklad transformace mezinárodních vztahů*.⁴ Rozbor neoliberálního institucionalismu a liberální teorie mezinárodních vztahů na základě tohoto pojetí liberalismu ukazuje, že *liberální teorie mezinárodních vztahů obsahuje hlavní myšlenky liberalismu ve větší*

míře než neoliberalní institucionalismus. Zatímco liberální teorie mezinárodních vztahů obsahuje obě hlavní myšlenky liberalismu, neoliberalní institucionalismus sice předpokládá, že dochází k transformaci mezinárodních vztahů, ale neobsahuje předpoklad jednotlivce jako základního aktéra. Celkově tato stať dospívá k závěru, že je přínosem liberální teorie mezinárodních vztahů (nebo jedním z jejích přínosů), že doplňuje a zároveň vzájemně propojuje hlavní myšlenky liberalismu v rovině velkých teorií mezinárodních vztahů.

V úvodu této stati je nutné zdůraznit, že jejím cíle není rozbor obsahu obou teorií v celé jeho šíři, nýbrž rozbor toho, do jaké míry tyto teorie obsahují základní myšlenky liberalismu. Obsah obou teorií a jimi modelovaná dynamika mezinárodního dění jsou zde tedy diskutovány pouze v té míře, jakou si vyžaduje srozumitelná a úplná analýza zkoumané problematiky.

Stať je rozčleněna na tři oddíly. V prvním z nich jsou nastíněny hlavní myšlenky liberalismu. Ve druhém oddíle je myšlenkový základ liberalismu srovnáván s neoliberalním institucionalismem a ve třetím oddíle s liberální teorií mezinárodních vztahů. V závěru stati jsou shrnuta její hlavní zjištění a předložen návrh na další směr výzkumu teorií mezinárodních vztahů.

LIBERALISMUS JAKO ZÁKLADNÍ TEORETICKÝ PŘÍSTUP

Velké diskuze jako zdroj hlavních myšlenek

Přístup uplatňovaný v této stati vychází z myšlenkového vývoje liberalismu a spočívá v tom, že za jeho *myšlenkovou podstatu* jsou považovány jeho předpoklady o *základním aktérovi mezinárodních vztahů* a o *vývoji mezinárodních vztahů*. Určitý problém spočívá na jednu stranu v tom, že žádná absolutně platná nebo jediná možná interpretace liberalismu a dalších základních teoretických přístupů v oboru mezinárodní vztahy patrně neexistuje. Na druhou stranu je však možné vzít v úvahu to, že liberalismus bývá považován za myšlenkový přístup k mezinárodním vztahům vyvíjející se přinejmenším od vzniku tohoto oboru, za něž bývá považováno období po skončení první světové války.⁵ Z tohoto důvodu je možné *výběr hlavních myšlenek liberalismu učinit na základě obsahu diskuzí*, které probíhaly v oboru od jeho vzniku do současnosti.

Zde je možné vyjít z obvyklého pohledu na vývoj oboru, jenž rozlišuje čtyři tzv. velké diskuze (např. Hollis – Smith, 2000, s. 27–56; Waever, 1997, s. 7–13), které v oboru proběhly od jeho vzniku do současné doby. Vzhledem k problematice, které se tato stať věnuje, leží mimo její pozornost druhá diskuze, týkající se metodologických otázek, a zaměřuje se na první a třetí diskuzi, jejichž podstatou byly právě odlišné pohledy základních teoretických přístupů na povahu mezinárodních vztahů jako části sociální reality.

Za základ *první diskuze* jsou obvykle považovány odlišné pohledy realismu a *idealismu* jako teoretického proudu, jenž je součástí liberalismu, na *vývoj nebo možnosti vývoje mezinárodních vztahů*. *Třetí diskuze* proběhla mezi realismem, *přístupy náležejícími k liberalismu (pluralismus, transnacionalismus, modernismus)* a přístupy vycházejícími z marxismu a její základ opět tvořily rozdílné pohledy na povahu mezinárodních vztahů jako části sociální reality. Různé pohledy na *základního aktéra mezinárodních vztahů* jsou prvkem, o němž v rozbořech této diskuze existuje shoda (např. Hollis – Smith, 2000, s. 50–51; Viotti – Kauppi, 1999, s. 5–11; Waever, 1997, s. 12–13), ačkoli jako předmět této diskuze bývají uváděny i další prvky.

V této souvislosti je důležité upozornit na to, že *jako výrazný prvek v rámci třetí diskuze opět vystupuje liberální pohled na vývoj mezinárodních vztahů*. Třetí diskuze tedy zároveň znovu potvrzuje, že předpoklad, týkající se vývoje mezinárodních vztahů, je jednou z hlavních myšlenek liberalismu.

Nástin hlavních myšlenek liberalismu o mezinárodních vztazích je užitečné spojit s přehledem toho, jaký obsah dává předpokladům o stejných prvcích mezinárodních vztahů realismus, tedy s pohledem realismu na základního aktéra mezinárodních vztahů a na jejich

vývoj. Důvodem je to, že realistické a liberální přístupy vytvářely v průběhu vývoje oboru mezinárodní vztahy dominantní teoretické perspektivy. Liberální předpoklady o mezinárodních vztazích také pravděpodobně více vyniknou, pokud budou srovnány s realistickými předpoklady, které bývaly ostatně trvalým terčem jejich kritiky.

Protože taková analýza předpokladů realismu, která by zahrnovala větší počet realistických prací nebo přehledů realismu, je nad rámec možností této stati, pro jejich analýzu je zde použita neorealistickeá teorie, vypracovaná Kennethem Waltzem jako velká a relativně značně propracovaná teorie mezinárodních vztahů, stavějící na realismu. V této souvislosti je na jednu stranu nutné uvést, že Waltzova teorie nemusí plně vyjadřovat předpoklady realismu nebo i neorealismu jako dílčího realistického proudu. Na druhou stranu je však možné podotknout, že ve dvou předpokladech, které jsou zkoumány v této stati, Waltzův neorealismus v zásadě vyjadřuje podstatu realismu.

Jednotlivec a sociální skupiny

Základním aktérem mezinárodních vztahů je podle liberalismu jednotlivec (Keohane, 1990, s. 174; Little, 1996, s. 73–75; Viotti – Kauppi, 1999, s. 203 a 205–209; Zacher – Matthew, 1995, s. 118). Jednotlivec přitom může sehrávat tuto úlohu jako součást společnosti ovlivňující politický proces, ale také jako představitel státu. Liberalismus nicméně považuje za klíčového aktéra mezinárodních vztahů nejen jednotlivce, ale též aktéry, kteří jsou vytvářeni kolektivy jednotlivců. Jde především o *sociální skupiny* (např. o zájmové skupiny) existující v rámci společností uvnitř jednotlivých států (*Hollis – Smith, 2000, s. 50; Keohane – Nye, 1971 b, s. 336; Keohane, 1990, s. 174; Viotti – Kauppi, 1999, s. 200 a 203–204; Zacher – Matthew, 1995, s. 119).*

Základním aktérem mezinárodních vztahů je v pojetí neorealistickeé teorie stát (Waltz, 1979, s. 93–95). Waltz na jednu stranu připouští, že státy nejsou jedinými aktéry mezinárodních vztahů a že v mezinárodních vztazích působí také nestátní aktéři. Na druhou stranu však předkládá dva argumenty pro to, proč státy považovat za základní aktéry. Za prvé se domnívá, že v mezinárodních vztazích probíhají interakce mezi několika typy aktérů, ale že tím, kdo tato pravidla určuje, jsou státy. Za druhé Waltz zdůrazňuje, že se jeho teorie věnuje struktuře mezinárodní politiky, nikoli mezinárodněpolitickému procesu a že struktura není dána uspořádáním všech jednotek mezinárodní politiky, ale pouze jejich hlavních jednotek.

O něco podrobnější zformulování neorealistickeého pohledu na stát než Waltz v knize *Theory of International Politics* nabízí ve svém přehledu realismu další z neorealistů Joseph Grieco (*Grieco, 1997, s. 165–166*). Jak Grieco vysvětluje, realismus předpokládá, že *stát je autonomním, unitárním a racionálním aktérem*. Podstatou prvního předpokladu je, že tím, na co představitelé státu reagují při vytváření zahraniční politiky, jsou podmínky existující ve vnějším mezinárodněpolitickém prostředí, nikoli požadavky společnosti existující uvnitř státu. Stát je dále v realistickém pojetí považován za unitárního aktéra, což znamená, že se zahraniční politika státu vyznačuje jednotným přístupem představitelů a institucí, z nichž se stát skládá. Racionální pojetí státu znamená, že stát si z různých možností zahraničněpolitického jednání vybírá tu, která mu přinese maximalizaci užítku (*anglicky utility maximalization*).

Liberální pojetí základního aktéra mezinárodních vztahů neznámá, že liberalismus nepovažuje stát za hlavního aktéra mezinárodní politiky. Ke státu jako takovému však liberalismus přistupuje odlišným způsobem než realismus. V první řadě *liberalismus nepovažuje stát za autonomního aktéra*, neboť zahraničněpolitické jednání státu v jeho pojetí není autonomní na společnosti, ale odvíjí se od jejích požadavků.

Na rozdíl od realismu se liberalismus dále nejen domnívá, že stát není autonomním aktérem, ale že *stát není ani aktérem unitárním a racionálním*. V centru jeho pozornosti není stát jako unitární aktér, ale *představitelé státu a byrokratické jednotky*, z nichž se stát skládá (*Deudney – Ikenberry, 1999; Keohane – Nye, 1971 a, s. 731, Little, 1996,*

s. 74–75; Viotti – Kauppi, 1999, s. 199–200). Různí představitelé státu a různé jednotky tvořící státní aparát totiž podle liberálního pojetí mohou sledovat odlišné zájmy nebo nestejně hodnotit mezinárodní dění a v mezinárodní politice jednat do určité míry odlišným způsobem. Pro určité zjednodušení, které však nezpůsobuje významové zkreslení, jsou v této stati proto jednotlivci, sociální skupiny, představitelé státu a byrokratické jednotky jako aktéři ovlivňující zájmy a jednání státu označovány společně jako sociální aktéři.

Stát také v liberálním pojetí často *nejedná jako racionální aktér* a jeho jednání se nemusí řídit maximalizací užítku z hlediska státu jako celku. Tento předpoklad opět souvisí s celkovou perspektivou liberalismu, podle níž není zahraničněpolitické jednání výsledkem pozice státu v mezinárodním systému, nýbrž výsledkem zájmů určitých sociálních aktérů nebo vyjednávání mezi těmito aktéry.

Transformace mezinárodních vztahů

V předpokladu o vývoji mezinárodních vztahů se liberalismus domnívá, že *mezinárodní vztahy procházejí transformací*, v jejímž průběhu se v nich postupně zvyšuje spolupráce mezi státy (Dunne, 2001, s. 163; Keohane, 1990, s. 174; Morse, 1994, s. 173–175; Waever, 1997, s. 10; Zacher – Matthew, 1995, s. 109). Za další rys této transformace bývá v pracích některých liberálních teoretiků označován také pokrok, který je možné definovat jako začlenění tzv. zájmů člověka (*human interests*) mezi zájmy státu nebo jako rozvíjení svobody jednotlivce prostřednictvím vytváření podmínek míru, prosperity a spravedlnosti (Crawford, 1991, s. 439; Zacher – Matthew, 1995, s. 109–110). Za rozvíjení svobody jednotlivce je přitom možné chápat zvyšování jeho bezpečnosti a zlepšování životních podmínek či dodržování lidských práv.

Za zdroj transformace mezinárodních vztahů liberalismus považuje proces modernizace, jejíž počátky spojuje s vědeckou revolucí a s intelektuální revolucí, představovanou vznikem liberálního politického myšlení (Deudney – Ikenberry, 1999, s. 116–118; Morse, 1994, s. 170; Viotti – Kauppi, 1999, s. 211–212; Zacher – Matthew, 1995, s. 110). Za konkrétní prvky procesu modernizace, jejichž prostřednictvím tento proces působí na změnu povahy mezinárodních vztahů, jsou v pracích liberálních teoretiků považovány např. různé formy propojení mezi sociálními aktéry překračující hranice států, proces tzv. učení se (*learning*) nebo vznik či změna povahy institucí.

Pokud se týká vývoje mezinárodních vztahů, neorealismus předpokládá, že se *povaha mezinárodních vztahů nemění*. Základním zájmem státu je podle neorealismu snaha státu zajistit vlastní přežití a jeho zájmy se tedy týkají především vojenské bezpečnosti (Grieco, 1997, s. 126). Hlavním vzorcem mezinárodního dění je pak podle neorealismu úsilí států, především velmocí, vyvažovat moc ostatních a tímto způsobem zvyšovat vlastní bezpečnost.

Změna, kterou neorealismus v mezinárodních vztazích připouští, je velmi omezená. Waltz rozlišuje mezi změnami probíhajícími na úrovni systému mezinárodních vztahů a na úrovni jednotek (států). K transformaci systému a ke změně povahy mezinárodních vztahů v neorealistickém pojetí může dojít pouze tehdy, pokud je nahrazena anarchie jako řídicí princip mezinárodněpolitické struktury (Waltz, 1979, s. 100–101). Tato změna by mohla proběhnout pouze v tom případě, pokud by byla v mezinárodních vztazích nastolena hierarchie, tedy světová vláda.

Změny jako nové dopravní, komunikační a vojenské prostředky nebo rozšiřování demokracie (tedy faktory vyzdvihované některými liberálními teoriemi jako zdroj transformace mezinárodních vztahů) Waltz považuje za změny, které probíhají pouze na úrovni jednotek, a proto nemění anarchickou povahu struktury mezinárodních vztahů (Waltz, 2000, s. 5–6). Waltz také rozlišuje mezi změnou systému jako takového a změnami probíhajícími pouze uvnitř určitého systému. Ze změn probíhajících uvnitř systému, za něž považuje právě přesuny v rozložení moci, však podle jeho názoru nevyplývá nic, co by měnilo anarchický charakter mezinárodních vztahů.

NEOLIBERÁLNÍ INSTITUCIONALISMUS

Robert Keohane působí jako přední teoretik mezinárodních vztahů již od počátku 70. let a v jeho tvorbě je možné rozlišit několik období. V prvním období, které spadá do počátku 70. let, se Keohane spolu se svým dlouholetým a opakovaným spoluautorem Josephem Nyem zabýval transnacionálními vztahy. Ve druhém období, jež se shoduje s druhou polovinou 70. let, se Keohane opět spolu s Nyem věnoval teoretizování vzájemné závislosti neboli interdependence. Keohanovu tvorbu od počátku 80. let do současnosti je pak možné chápat jako třetí období, v němž Keohane soustředil svou pozornost na teoretický výzkum mezinárodních institucí a z této jeho badatelské snahy vzešla neoliberalně institucionalistická teorie.

Před analýzou spojitosti neoliberalního institucionalismu a liberalismu je nutné uvést, že existuje také Keohanova vlastní interpretace spojitosti neoliberalního institucionalismu a základních teoretických přístupů. Keohane se podle svých vlastních slov vypracováním neoliberalního institucionalismu pokusil vytvořit *syntézu realismu a liberalismu*. Svůj pohled na spojitost své teorie s realismem a s liberalismem však později ještě dále upravil. Zatímco v práci *After Hegemony* (Keohane, 1984), která je základním dílem neoliberalního institucionalismu, usiloval o vytvoření určité syntézy realismu a liberalismu, v pracích vydaných v 90. letech zdůrazňuje, že by jeho teorie neměla být považována za syntézu realismu a liberalismu, ale naopak za realismu a liberalismu rovnocenný a samostatný základní teoretický přístup, jež pojmenovává jako institucionalismus.⁶

Vzhledem k povaze problematiky zkoumané v této stati je tento oddíl věnovaný rozboru neoliberalního institucionalismu strukturován podle dvou výše uvedených předpokladů o mezinárodních vztazích, které tvoří podstatu liberalismu. První pododdíl se proto zabývá pohledem neoliberalního institucionalismu na základního aktéra mezinárodních vztahů. Další dva pododdíly jsou pak věnovány přístupu neoliberalního institucionalismu k vývoji mezinárodních vztahů. Zatímco první z nich se zaměřuje na změnu povahy zájmů státu, druhý se zabývá změnou povahy mezinárodního dění. Důvodem tohoto členění je, že jedním z klíčových prvků neoliberalního institucionalismu je to, že rozlišuje mezi těmito dvěma součástmi transformace mezinárodních vztahů.

Stát jako základní aktér

Podle neoliberalního institucionalismu je – jak jeho tvůrce Keohane v pracích definujících tuto teorii zdůrazňuje – základním aktérem mezinárodních vztahů stát (Keohane, 1984, s. 25; Keohane, 1989, s. 2; Keohane, 1993, s. 272). Je tedy zřejmé, že v předpokladu o základním aktérovi neoliberalní institucionalismus neobsahuje jednu z hlavních myšlenek liberalismu, že základními aktéry mezinárodních vztahů jsou sociální aktéři.

Neoliberalní institucionalismus na rozdíl od liberálního přístupu pojímá stát *jako autonomního, unitárního a racionálního aktéra*. Neoliberalně institucionalistické pojetí základních zájmů státu vychází ze dvou předpokladů – z racionality a z egoismu (Keohane, 1984, s. 26). Podle Keohanovy teorie stát zvažuje různé alternativy jednání a vybírá si tu alternativu, která mu přinese maximalizaci užítku. Předpoklad egoismu pak znamená, že stát se při zvažování alternativ zabývá pouze tím, jaký užitek přinese jednání jemu a jak ovlivní jeho vlastní blahobyť, nikoli blahobyť jiných států. Stát podle Keohanova názoru tedy jedná jako racionální egoista a jeho zájmem je maximalizace vlastního blahobytu.

Zároveň je však možné upozornit na to, že navzdory zjevnému pojetí státu jako základního aktéra mezinárodních vztahů Keohane v *některých svých empirických pracích, v nichž uplatňuje neoliberalně institucionalistickou teorii, přistupuje ke státu jako k aktérovi, který není ani autonomní, ani unitární*, a tak se přibližuje k liberálnímu pojetí základního aktéra a státu. Za prvé, Keohane v některých těchto pracích *překračuje pojetí státu jako autonomního aktéra*, neboť v nich přisuzuje klíčovou roli sociálním skupinám (Suhr, 1997). Např. v případové studii, věnované mezinárodním vztahům v ropném sektoru po druhé světové válce, zdůrazňuje roli ropných firem a jejich vyjednávání s vládou

Spojených států amerických (Keohane, 1984). Za základní aktéry ve zkoumaném případě považuje transnacionálně propojené nebo transnacionální firmy, které představují jeden z typů sociálních aktérů, jež jsou liberalismem považovány za základní aktéry mezinárodních vztahů.

Za druhé, ačkoli Keohane v základním díle neoliberálního institucionalismu *After Hegemony* chápe stát jako unitárního aktéra, v některých částech tohoto díla *pojetí státu jako unitárního aktéra oslabuje*. Když např. tvrdí, že mezinárodní instituce jsou zdrojem procesu učení se, podotýká, že aktérem, u kterého dochází k učení se, není stát jako takový, ale jednotliví představitelé státu (Sterling-Folker, 1997, s. 9–10). Keohane k tomu uvádí: „Úzké vazby mezi představiteli, kteří jsou zapojeni do řízení mezinárodních režimů, zvyšují schopnost vlád vytvářet vzájemně výhodné dohody.“ A dále dodává, že „vztahy mezi vládami vyznačující se neustálou komunikací mezi expertními úředníky, a to jak formální, tak i neformální, přirozeně napomáhají k výměně informací více než tradiční vztahy mezi uzavřenými byrokraciemi“ (Keohane, 1984, s. 97).

Interdependence, společné zájmy a transformace

Na rozdíl od předpokladu o základním aktérovi neoliberální institucionalismus *obsahuje liberální myšlenku, týkající se vývoje mezinárodních vztahů*, neboť předpokládá, že v mezinárodních vztazích *může v dlouhodobé perspektivě převažovat spolupráce*.

Na jednu stranu je základem neoliberálního institucionalismu předpoklad, že mezinárodní systém je anarchický, a Keohanova teorie přebírá dokonce jako svůj základ Waltzovu koncepci struktury (Keohane, 1989, s. 7–8). Na druhou stranu však Keohane odmítá Waltzovo úzké pojetí struktury. Domnívá se, že důležitým prvkem mezinárodního systému není pouze rozložení moci, ale rovněž interdependence a mezinárodní instituce. Na rozdíl od Waltze, zdůrazňujícího význam struktury, neoliberální institucionalismus dále přisuzuje podstatnou roli mezinárodněpolitickému procesu.

Neoliberální institucionalismus v prvé řadě předpokládá, že *dochází k přeměně povahy zájmů státu*. V pojetí zájmů státu a transformace jejich povahy vychází neoliberální institucionalismus z konceptu *vzájemné závislosti* neboli *interdependence*.

Pro výklad konceptu interdependence je užitečné vrátit se k práci Keohana a Nyeho s názvem *Power and Interdependence* (Keohane – Nye, 1977), kterou sice nelze považovat za dílo rozpracovávající neoliberální institucionalismus, ale vzhledem k důrazu, který neoliberální institucionalismus klade na interdependenci, ji lze považovat za jedno z jeho myšlenkových východisek. Keohane a Nye definují interdependenci jako „*situace vyznačující se projevy vzájemné závislosti mezi státy nebo aktéry v různých státech*“ (Keohane – Nye, 1977, s. 8). Podstatné je ovšem rozlišení mezi pouhou propojeností (*interconnectedness*) a vzájemnou závislostí (*interdependence*). K tomu, aby transakce nevytvářely pouze propojenost, ale také vzájemnou závislost, je nutné, aby v sobě zahrnovaly určité náklady. Jinak řečeno, vzájemná interakce musí oběma státům přinášet výnosy, kterých by jinak nemohly dosahovat, popřípadě ztráty, pokud by došlo k přerušení interakce.

Interdependence mezi státy může podle Keohana a Nyeho vést k určitému stavu v mezinárodních vztazích, jež charakterizují jako komplexní interdependenci (*complex interdependence*), (Keohane – Nye, 1977, s. 23–24). Komplexní interdependence se vyznačuje třemi rysy: 1) společnosti existující uvnitř států jsou propojeny četnými sítěmi (*multiple channels*); 2) vojenská bezpečnost není prioritou zahraniční politiky; 3) použití ozbrojené síly není hlavním způsobem řešení konfliktů. Keohane a Nye přitom upozorňují, že komplexní interdependence není přesným popisem reality mezinárodních vztahů, ale určitým modelem podmínek, které v nich mohou nastat. Této situaci podle Keohana a Nyeho v současnosti, nebo přesněji ve druhé polovině 70. let, kdy knihu napsali, odpovídají především vztahy mezi industrializovanými zeměmi s rozsáhlým obchodním a jiným ekonomickým propojením.

V rámci neoliberálního institucionalismu je interdependence základním vysvětlením vzniku určitého typu zájmů států, které Keohane označuje jako tzv. *společné* nebo *vzájemné zájmy* (*common interests, mutual interests*), (Keohane, 1984, s. 75–78 a 83–84; Keohane, 1989, s. 2; Keohane – Nye, 1993, s. 5). Existence společných zájmů obnáší to, že schopnost státu maximalizovat užitek není závislá pouze na jeho jednání, ale také na jednání ostatních států, nebo dokonce na vývoji v těchto státech, jenž není důsledkem jejich jednání. Keohane tvrdí, že společné zájmy vznikají mezi státy, které jsou propojeny vysokým stupněm interdependence, a společné zájmy považuje za základní pohnutku toho, že státy usilují o spolupráci.

Za další zdroj změny povahy zájmů států považuje neoliberální institucionalismus *mezinárodní instituce*. Na vliv institucí na zájmy států Keohane upozorňuje především v závěru sborníku *After the Cold War*, kde spolu se Stanley Hoffmanem definuje šest rolí, které mezinárodní instituce mohou vykonávat (Keohane – Hoffmann, 1993, s. 395). V případě prvních pěti rolí instituce ovlivňují pouze strategie států. Za prvé, instituce slouží státům jako nástroj k vykonávání vlivu. Za druhé, ovlivňují povahu vyjednávacích strategií. Za třetí, mohou sloužit jako nástroj k vyvažování vlivu jiných institucí nebo ke snaze je nahradit. Za čtvrté, mohou signalizovat záměry vlád. Za páté, definují závazky, které se státy ve své politice snaží naplňovat.

Šestá role překračuje však vliv na změnu jednání, protože mezinárodní instituce mohou ovlivňovat také zájmy států (Keohane – Hoffmann, 1993, s. 401–402). Jedním z příkladů, o nichž se Keohane zmiňuje, je zahraniční politika středoevropských a východoevropských států po pádu komunismu. Situace těchto států se vyznačovala tím, že postrádaly předchozí trajektorii samostatné politiky. Podstatný vliv na formování jejich zájmů měly podle Keohanova názoru normy spojené s existencí mezinárodních institucí v západní Evropě, protože tyto státy usilovaly o napodobení fungujícího řádu, který existoval v západní Evropě. Mezinárodní instituce však mohou podle Keohana měnit rovněž zájmy velmocí. Existence institucí Evropských společenství (ES) v Keohanově pojetí ovlivnila to, že Francie a Německo po skončení studené války pokračovaly v institucionalizaci vzájemné spolupráce. Obdobně USA navzdory zániku sovětské hrozby vzhledem k existující institucionalizaci v podobě Severoatlantické aliance pokračovaly ve spolupráci se západoevropskými státy v oblasti bezpečnosti.

Mezinárodní instituce, spolupráce a transformace

Jak bylo vysvětleno v předchozím pododdílu, podle Keohanovy neoliberálně institucionalistické teorie mohou v důsledku interdependence vznikat společné zájmy států. Důležitým bodem neoliberálního institucionalismu však je, že *existence společných zájmů je pro vznik spolupráce nedostačující* (Keohane, 1989, s. 11). Za nezbytnou podmínku spolupráce totiž Keohane považuje vytvoření *mezinárodních institucí*.

Při výstavbě argumentu, že mezinárodní instituce jsou nezbytnou podmínkou spolupráce, Keohane vychází z předpokladu, že mezinárodní politika se svou povahou blíží k modelu tzv. *dilematu vězňů* (*Prisoners' Dilemma*), (Keohane, 1984, s. 67–69). Vězňovo dilema představuje hru se smíšenými zájmy, což znamená, že aktéři mají zájem spolupracovat, ale strukturní podmínky činí spolupráci obtížnou. V tomto modelu jsou dva pachatelé vyšetřování odděleně. Pokud se oba nepřiznají (tzn. budou vzájemně spolupracovat), získají trest v délce pouze jednoho měsíce. Naopak pokud se přiznají, budou uvězněni na jeden rok. Bylo by tedy možné očekávat, že pachatelé budou spolupracovat a nepřiznají se. Ke vzájemné spolupráci však přesto nedojde. Důvodem je to, že vyšetřovatel pachatelům rovněž oznámil, že pokud se první z nich přizná a druhý nikoli, první pachatel bude propuštěn a druhý bude uvězněn na pět let. Oba pachatelé se tedy raději přiznají, ačkoli tak dosáhnou horšího výsledku, než kdyby se oba nepřiznali. Nedostatek informací o úmyslech druhého jim totiž znemožňuje spolupracovat vzhledem k riziku uvězení na pět let.

Tento model podle Keohanova názoru dobře ilustruje, *proč je v anarchickém prostředí mezinárodních vztahů spolupráce obtížná*. Ačkoli mají státy společné zájmy, ke spolupráci nedochází, protože se stát obává, že ostatní státy podmínky dohodnuté spolupráce nedodrží a že jeho snaha dosáhnout určitého cíle bude kvůli nezdaru společného úsilí, na němž je dosažení cíle založeno, zmařena. Státy však podle Keohanova názoru mohou vězňovo dilema za určitých podmínek překonat (*Keohane, 1984, s. 75–84*). Tyto podmínky jsou splněny např. tehdy, když *spolupráce probíhá dlouhodobě a opakovaně* nebo když státy mají *možnost vzájemně pozorovat a vyhodnocovat své jednání a úmysly*. Jinými slovy řečeno, důsledky anarchického charakteru mezinárodní politiky mohou být překonány, pokud jsou aktérovi dostupné informace o záměrech ostatních.

Podstatou neoliberálního institucionalismu je právě argument, že *mezinárodní instituce jsou faktorem, jenž odstraňuje problém nedostatku informací a umožňuje spolupráci*. Podle Keohanovy *funkcionální teorie režimů*,⁷ která je základem neoliberálního institucionalismu, plní mezinárodní instituce tři základní funkce.

Za prvé, mezinárodní instituce, respektive mezinárodní režimy, vytvářejí *standardsy jednání* (*Keohane, 1984, s. 88–89*). Keohane uznává, že navzdory existenci institucí zůstávají státy suverénní a není tedy možné se domnívat, že instituce nastolují v mezinárodním systému centralizovanou autoritu na systémové úrovni. Přínosem institucí není však jejich formální právní status, který by zaručoval vynutitelnost dohod, ale to, že vytvářejí standarty, definující určité vzorce chování.

S těmito vzorci chování úzce souvisí druhá základní funkce institucí – *snižování nejistoty a poskytování informací* (*Keohane, 1984, s. 92–95*). Tím, že mezinárodní instituce poskytují standarty pro vyhodnocování jednání, poskytují státům kritéria pro posuzování jednání ostatních. Stát tak díky mezinárodním institucím získává informace o úmyslech dalších států, které se na dané spolupráci podílejí. Na základě těchto dvou funkcí instituce odstraňují z mezinárodní politiky základní překážku pro spolupráci – nejistotu, vyplývající z nedostatku informací o záměrech dalších aktérů – a umožňují spolupráci.

Třetí důležitou funkcí institucí je *snižování transakčních nákladů*, což znamená, že instituce existující v určité oblasti spolupráce může být využita pro zahájení spolupráce i v dalších souvisejících oblastech (*Keohane, 1984, s. 89–92*). Je nutné uvést, že těmito třemi základními funkcemi se role institucí podle Keohana nevyčerpává a že jsou jim v jeho teorii přisouzeny i další funkce, které umožňují vznik podmínek pro spolupráci mezi státy, popřípadě zajišťují, aby dohody, na nichž je spolupráce postavena, byly dodržovány.

Analýza perspektivy neoliberálního institucionalismu na problematiku vzniku spolupráce však ukazuje, že vedle interdependence a mezinárodních institucí považuje neoliberální institucionalismus za *další možný faktor, umožňující spolupráci, také rozložení moci*. Jak již bylo uvedeno, Keohanovým cílem bylo pojmout neoliberální institucionalismus jako určitou syntézu realismu a liberalismu. Předmětem jeho kritiky v *After Hegemony* byl jak realistický, tak i liberální pohled na vývoj mezinárodního ekonomického řádu vytvořeného po druhé světové válce (*Keohane, 1984, s. 7–10*). Podle realismu bylo možné vznik tohoto řádu vysvětlit na základě hegemonického mocenského postavení USA. Realisté proto předpokládali, že po relativním oslabení moci hegemonu by mělo dojít k rozpadu režimů. Naopak podle liberálního pohledu ekonomické režimy mezi západními státy po druhé světové válce vznikly kvůli interdependenci mezi státy a vzrůstající interdependenci by měla být důvodem proto, že tyto režimy navzdory úpadku relativní moci USA přetrvávají.

Keohane považuje za podmínku spolupráce – jak již bylo vysvětleno – interdependenci a z ní vycházející společné zájmy států a založení mezinárodních institucí. Zároveň se však domnívá, že společné zájmy ve většině případů nestačí ke vzniku instituce, protože navzdory jejich existenci je obtížné překonat problém transakčních nákladů, které vyžaduje založení instituce, a nejistoty (*Keohane, 1984, s. 100–102*). Jinými slovy řečeno, obdobně jako společné zájmy nejsou dostatečnou podmínkou pro vznik spolupráce, nejsou

ani dostatečnou podmínkou pro vznik mezinárodních institucí. Další okolností, která je k založení instituce obvykle nutná, je iniciativa hegemonu nebo alespoň vznik krizové situace, která si založení instituce vynutí.

Z toho vyplývá, že Keohane na jednu stranu nabízí alternativu realistického pohledu, podle něhož dvěma alternativami v mezinárodních vztazích jsou pouze spolupráce založená na hegemonii nebo konflikt (Keohane, 1984, s. 84). Interdependence, společné zájmy států, popřípadě vznik určité krizové situace podle Keohanova názoru totiž umožňují to, že spolupráce může vzniknout a přetrvat bez přispění hegemonu. Na druhou stranu neoliberalní institucionalismus připouští možnost, že spolupráce a jí předcházející vznik mezinárodních institucí jsou iniciovány hegemonem, a tak vedle liberálního důrazu na interdependenci obsahuje i realistický předpoklad o rozložení moci jako prvku vysvětlujícího (v pojetí neoliberalního institucionalismu spíše v některých případech napomáhajícího) spolupráci.

Pokud se týká vlivu *mezinárodních institucí*, v pojetí Keohanovy teorie jsou v některých situacích – jak bylo uvedeno v předchozím pododdílu – zdrojem transformace povahy zájmů, ale v jiných mohou být i *prvkem ovlivňujícím pouze jednání států*. Pokud byl vznik institucí umožněn existencí hegemonu, v případě poklesu jeho relativní moci by mělo dojít k tomu, že jím vytvořené instituce zaniknou. Neoliberalní institucionalismus však argumentuje, že instituce mohou přetrvat i navzdory tomu, že došlo ke změně podmínek, za nichž vznikly, protože existence institucí může podněcovat pokračování spolupráce. Funkcionální teorie režimů jako základ neoliberalního institucionalismu vysvětluje stabilitu režimu tím, že vytvoření instituce vyžaduje náklady (tzv. transakční náklady), (Keohane, 1984, s. 102). Ačkoli by tedy státy za nových podmínek na základě racionálního uvažování měly preferovat zánik režimu, respektive zánik režimu v dané podobě, režim přetrvává, protože náklady na vytvoření nového režimu jsou vyšší než náklady na udržení stávajícího režimu.

LIBERÁLNÍ TEORIE MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Svou snahu reformulovat liberalismus a předložit velkou teorii mezinárodních vztahů, vycházející z tohoto pojetí liberalismu, zahájil Andrew Moravcsik na počátku 90. let. Jak ukazují odkazy v odborné literatuře, zaznamenala velká část odborníků, věnujících se teoriím mezinárodních vztahů, už jeho pokus o reformulaci liberalismu v pracovním sešitu *Liberalism and International Relations Theory*, jež napsal v roce 1992 (Moravcsik, 1992). Toto zjištění je významné, jelikož svědčí o tom, že Moravcsikova liberální teorie mezinárodních vztahů existuje v oboru mezinárodní vztahy již po dobu jednoho desetiletí. Zkrácenou verzí práce z roku 1992 je stať s názvem *Taking Preferences Seriously* (Moravcsik, 1997), která byla publikována v časopise *International Organization* a definitivně etablovala liberální teorii mezinárodních vztahů jako jednu z velkých teorií mezinárodních vztahů.⁸

Reformulace liberalismu jako paradigmatu

Podle Moravcsikova názoru jsou v současnosti (respektive v 90. letech, kdy liberální teorii mezinárodních vztahů vytvořil) dominantními teoretickými přístupy v mezinárodních vztazích realismus a neoliberalismus, který Moravcsik označuje jako institucionalismus a za jehož základ považuje Keohanův neoliberalní institucionalismus (Moravcsik, 1997, s. 514). Zároveň tvrdí, že představa realismu a institucionalismu jako dvou základních teoretických přístupů značně omezuje prostor pro empirický výzkum mezinárodních vztahů. Domnívá se, že základní předpoklad liberalismu, kterým je podle jeho názoru to, že jednání států je ovlivněno vztahem mezi státem a domácím (a transnacionálním) sociálním prostředím, je nejvýznamnějším faktorem, ovlivňujícím mezinárodní dění. Liberální teorie mezinárodních vztahů by podle Moravcsika měla být považována za rovnocennou alternativu obou dominantních teoretických přístupů v empirickém výzkumu a při pokusech

o vytvoření multikauzálních syntéz, vycházejících z více základních teoretických přístupů, dokonce za výchozí teoretický přístup.

Moravcsik zároveň vysvětluje, že liberalismus dosud nemohl být rovnocennou alternativou realismu a institucionalismu proto, že nebyl formulován v podobě paradigmatu (*Moravcsik, 1997, s. 514–515*). Přitom kritizuje teoretiky, kteří se pokusili reformulovat liberalismus, a to, že za základ této reformulace volí jeho myšlenkový vývoj a že vymezují liberalismus na základě „okázalého optimismu, týkajícího se možností míru, spolupráce a mezinárodních institucí ve světové historii“ (*Moravcsik, 1997, s. 514*). Podle jeho názoru je však nezbytné konstruovat liberalismus nikoli na základě jeho myšlenkového vývoje, nýbrž na základě toho, co označuje jako *kritéria empirické sociální vědy*.

V této souvislosti je třeba dodat, že způsob, jakým Moravcsik chápe základní teoretické přístupy v mezinárodních vztazích, se podstatně liší od pojetí obvyklého v oboru. Společným rysem Moravcsikova a v oboru rozšířeného pojetí je, že se základní teoretické přístupy liší v pojetí předpokladů o mezinárodních vztazích jako o části sociální reality. V pojetí rozšířeném v oboru je myšlenkový obsah určitého teoretického přístupu určen na základě perspektiv, které se na určité prvky reality mezinárodních vztahů v rámci teoretického přístupu vytvořily v průběhu jeho vývoje, nebo – jak to nazývá Moravcsik – na základě jeho myšlenkového vývoje (*intellectual history*).

Naproti tomu v Moravcsikově pojetí je hlavním kritériem pro určení myšlenkového obsahu jednotlivých přístupů povaha sociální reality jako taková a předpoklady základních teoretických přístupů nejsou v jeho pojetí definovány na základě kritéria myšlenkového vývoje, ale na základě empirické sociální vědy (*Moravcsik, 1997, s. 548*). Každý základní teoretický přístup (pro nějž Moravcsik používá označení paradigma) odpovídá v Moravcsikově pojetí jednomu ze tří základních faktorů sociální reality, za něž považuje zájmy, moc a informace. V mezinárodních vztazích proto podle jeho názoru existují tři základní teoretické přístupy: liberalismus (zájmy), realismus (moc) a institucionalismus (informace).

Jednotlivec a sociální skupiny jako základní aktéři

V pojetí liberální teorie mezinárodních vztahů je za *základního aktéra* považován *jednotlivec a sociální skupiny* (*Moravcsik, 1997, s. 516–517*). Z toho vyplývá, že tato teorie obsahuje jednu z hlavních myšlenek liberalismu, podle níž je klíčovým aktérem mezinárodních vztahů jednotlivec a kolektivní sociální aktéři.

Zároveň je však nutné vysvětlit, že ačkoli liberální teorie mezinárodních vztahů považuje za základní aktéry mezinárodních vztahů jednotlivce a sociální skupiny, *hlavními aktéry mezinárodní politiky* jsou v jejím pojetí *státy*. V této souvislosti je užitečné alespoň stručně nastínit Moravcsikovu teorii regionální integrace, označovanou jako *liberální intergovernmentalismus*, která je založena na pojetí mezinárodní politiky jako *dvoustupňového procesu* (*Moravcsik, 1993, s. 480–481*), z něhož Moravcsik vychází také v liberální teorii mezinárodních vztahů (*Moravcsik, 1997, s. 544*).

Podle tohoto pojetí v první fázi mezinárodněpolitického procesu vznikají zájmy států a ve druhé fázi na základě těchto zájmů dochází k interakcím mezi státy. Základními aktéry první fáze jsou sociální aktéři. Tato fáze se odehrává v rámci domácího politického procesu a v jejím průběhu se rozhoduje o tom, na základě jakých zájmů, respektive zájmů kterých sociálních aktérů, budou definovány zájmy států. Hlavními aktéry druhé fáze jsou státy a její podstatou jsou interakce států, v nichž státy hájí zájmy sociálních aktérů, které reprezentují.

Ačkoli je tedy na jednu stranu třeba si uvědomit, že Moravcsikovo pojetí považuje za hlavního aktéra mezinárodní politiky stát, je přesto na druhou stranu nutné znovu zdůraznit, že základními aktéry mezinárodních vztahů jsou podle jeho pojetí sociální aktéři. Ačkoli je patrné, že Moravcsik považuje za hlavní aktéry mezinárodní politiky státy, je dů-

ležité, že tím, co určuje zájmy státu, jsou zájmy sociálních aktérů. Z Moravcsikova přístupu na jednu stranu sice vyplývá, že bezprostředním zdrojem mezinárodního dění nejsou interakce, do nichž by vstupovali sociální aktéři, nýbrž interakce států. Na druhou stranu je však rozhodující, že determinantem zájmů států a jejich interakcí jsou zájmy sociálních aktérů.

Navíc je nutné upozornit ještě na to, že *liberální teorie mezinárodních vztahů se ve srovnání s liberálním intergovernmentalismem*, na jehož pozadí zde byla vykládána, *podstatně více blíží k liberalismu v pojetí státu*. Na jednu stranu se obě teorie shodují s liberalismem v tom, že *stát není autonomním aktérem*, nýbrž že jeho jednání odráží potřeby a požadavky společnosti (Moravcsik, 1993, s. 483–484; Moravcsik, 1997, s. 518). Jak Moravcsik uvádí, stát není v podstatě aktérem, ale zastupitelskou institucí, která je nepřetržitě ovládána a konstruována sociálními aktéry. Zájmy státu jsou pak definovány na základě zájmů jednotlivců a skupin, kteří jsou součástí jak společnosti, tak i státního aparátu a jejichž trvalému tlaku jsou představitelé státu, rozhodující o zahraniční politice, vystaveni. Důležitým bodem Moravcsikovy teorie je, že stát neprezentuje zájmy společnosti jako celku, ale zájmy těch sociálních aktérů, kterým umožňuje povaha domácích institucí ovlivňovat zahraničněpolitické rozhodování. Právě povaha domácích institucí tedy určuje, kteří z různých sociálních aktérů získávají vliv na stát.

Na druhou stranu je však v liberální teorii mezinárodních vztahů ve srovnání s liberálním intergovernmentalismem oslabeno pojetí státu jako unitárního a racionálního aktéra. Jak zdůrazňuje liberální intergovernmentalismus (Moravcsik, 1993, s. 480–482), státy jednají jako unitární a racionální aktéři. Podle liberální teorie mezinárodních vztahů však *stát v určitých případech jedná jako unitární a racionální aktér, v jiných ale nikoli* (Moravcsik, 1997, s. 519). Pokud se týká unitárního charakteru státu, může podle liberální teorie mezinárodních vztahů dojít k tomu, že v některých oblastech zahraniční politiky představitelé státu sledují jednotnou linii, zatímco v jiných oblastech provádějí poloautonomní zahraničněpolitické aktivity, které odrážejí zájmy různých sociálních aktérů. Různá povaha domácích institucí rovněž vede k tomu, že výsledné chování státu může i nemusí odpovídat racionálnímu jednání z hlediska státu jako aktéra.

Sociální identity, ekonomická interdependence, domácí instituce a transformace

Liberální teorie mezinárodních vztahů rovněž vyjadřuje liberální předpoklad o vývoji mezinárodních vztahů, protože předpokládá, že *mezinárodní vztahy procházejí transformací* a dochází v nich k *posilování spolupráce*.

Ačkoli Moravcsikova teorie na jednu stranu předpokládá, že v mezinárodních vztazích může docházet jak ke spolupráci, tak i ke konfliktu, na druhou stranu předpokládá, že v mezinárodním systému probíhá *historická změna* (Moravcsik, 1997, s. 535). V obecné rovině v procesu transformace mezinárodních vztahů Moravcsik připisuje klíčovou roli globálnímu ekonomickému vývoji, probíhajícímu v posledních pěti stoletích a spojenému s nárůstem ekonomického bohatství, s demokratizací i s novými vzdělávacími systémy a posilujícímu podněty pro transnacionální ekonomické transakce i pro vznik nových kolektivních identit. Transformace mezinárodních vztahů je podle něj spojena konkrétně s následujícími faktory – s národním sebeurčením a se sociálním občanstvím, s narůstající komplexností ekonomické integrace a s liberální demokratickou správou (*governance*). Dále Moravcsik hovoří o tom, že mezinárodní politika, která se vytvořila v moderním období mezi rozvinutými průmyslovými a demokratickými státy, se vyznačuje specifickou povahou a spoluprací mezi státy. Tuto povahu podle jeho názoru vyjadřuje např. model komplexní interdependence, vypracovaný Keohanem a Nyem (tento model byl stručně popsán v pododdílu Interdependence, společné zájmy a transformace – viz s. 10–11).

Za zdroje transformace povahy zájmů státu Moravcsik označuje sociální identity, interdependenci a povahu domácích institucí. Každý z těchto tří faktorů rovněž využívá jako

základ pro tři teoretické proudy, z nichž se liberální teorie mezinárodních vztahů skládá a které označuje jako *ideový, obchodní a republikánský liberalismus (ideational, commercial a republican liberalism)*.

Podle ideového liberalismu jsou zdrojem zájmů sociálních aktérů, tedy i státu sociální identity (Moravcsik, 1997, s. 524–535). Moravcsik definuje identity jako určité představy o zabezpečování veřejných statků, které se týkají především podoby geografických hranic, politických rozhodovacích procesů a socioekonomické regulace (národní, politická a sociální identita). Cílem zahraniční politiky bývá proto zajistit legitimní formy státních hranic, politických institucí a socioekonomické regulace. Podle obchodního liberalismu je zdrojem zájmů povaha zapojení sociálních aktérů do transnacionálních ekonomických vztahů, tedy ekonomická interdependence. Republikánský liberalismus se zabývá povahou domácích politických institucí, která ovlivňuje vztah mezi zájmy sociálních aktérů a jejich realizací na úrovni státu. Povaha domácích institucí jako faktor, na němž republikánský liberalismus staví, tedy neurčuje zájmy sociálních aktérů, nýbrž to, jak jsou jejich zájmy reprezentovány na úrovni státu.

Povaha zájmů států může podle liberální teorie mezinárodních vztahů vytvářet *dosta- tečný předpoklad pro spolupráci* (Moravcsik, 1997, s. 520–521). To, zda dojde ke spolupráci, je podle Moravcsikovy teorie determinováno povahou a rozložením zájmů států v mezinárodním systému, a pokud jsou zájmy v souladu, poskytují plné vysvětlení spolupráce.

* * *

Základními aktéry mezinárodních vztahů jsou v pojetí liberalismu jako jednoho ze základních teoretických přístupů v mezinárodních vztazích sociální aktéři, tedy jednotlivci a jimi vytvářené skupiny, a to jak na úrovni společnosti, tak i na úrovni státu. Liberalismus dále předpokládá, že povaha mezinárodních vztahů se mění, protože mezinárodní vztahy procházejí transformací, v jejíž průběhu se především posiluje spolupráce mezi státy.

Neoliberální institucionalismus považuje za základního aktéra mezinárodních vztahů stát a předpokládá, že dochází k nárůstu spolupráce. Liberální teorie mezinárodních vztahů předpokládá, že základními aktéry mezinárodních vztahů jsou jednotlivci a sociální skupiny a že dochází k transformaci mezinárodních vztahů, vyznačující se posilováním spolupráce. Neoliberální institucionalismus tedy představuje teorii, která vyjadřuje myšlenkový základ liberalismu pouze částečně, zatímco v podobě liberální teorie mezinárodních vztahů existuje v oboru mezinárodní vztahy velká teorie, která obsahuje myšlenkovou podstatu liberalismu jako jednoho ze základních teoretických přístupů v tomto oboru.

Zároveň je však třeba znovu připomenout, že rozbor provedený v této stati je podmíněn zvolenou perspektivou na liberalismus jako na základní teoretický přístup, a proto ho nelze považovat za absolutně platnou a jedinou možnou interpretaci hlavních myšlenek liberalismu. Je možné, že některé další předpoklady, které se v rámci liberalismu v průběhu vývoje oboru mezinárodní vztahy vytvořily, liberální teorie mezinárodních vztahů neobsahuje, ale mohou být obsaženy v neoliberálním institucionalismu nebo v žádné z obou teorií. Pojetí jednotlivce jako základního aktéra mezinárodních vztahů a důraz na transformaci mezinárodních vztahů lze nicméně považovat vzhledem k myšlenkovému vývoji liberalismu za dvě myšlenky, na jejichž základě se tento základní teoretický přístup v oboru mezinárodní vztahy konstituoval.

S naznačeným omezením je také spojen návrh, týkající se jednoho ze směrů, kterým by se nadále mohl ubírat výzkum teorií mezinárodních vztahů. Jak již bylo naznačeno v úvodu této stati, jejím cílem bylo přispět k poznání spojitosti základních teoretických přístupů a teorií v mezinárodních vztazích (respektive jednoho základního teoretického

přístupu a dvou z něj vycházejících velkých teorií) jako dvou oddělených, ale přitom propojených rovin teoretického uvažování v oboru, a tak přispět k existujícímu směru výzkumu teorií mezinárodních vztahů. Zdá se však, že za ještě přínosnější směr tohoto výzkumu by bylo možné považovat rozbor stěžejních děl základních teoretických přístupů. Určitým problémem v oboru mezinárodní vztahy se totiž zdá být absence podrobného poznání myšlenkového obsahu těchto přístupů nebo časté spory o tomto obsahu. Podrobnější analýza pohledu základních děl soustředěná kolem určitých prvků nebo faktorů mezinárodních vztahů by mohla přinést potřebné hlubší poznání či upřesnění myšlenkového obsahu liberalismu i dalších základních teoretických přístupů v mezinárodních vztazích.

¹ Bližší charakteristika velké teorie viz Holstí, 1983.

² Je třeba poznamenat, že v rámci výzkumu teorií mezinárodních vztahů již vzniklo několik prací zaměřených na rozbor neoliberalního institucionalismu a liberální teorie mezinárodních vztahů, na jejich vzájemné srovnání nebo na jejich srovnání s dalšími teoriemi (Harrison, 2000; Sterling-Folker, 1997; Sterling-Folker, 2000; Suhr, 1997; Reus-Smit, 2001). Některé z těchto prací se zabývají také spojitostí mezi oběma teoriemi na straně jedné a liberalismem jako základním teoretickým přístupem na straně druhé (Suhr, 1997; Reus-Smit, 2001), která je předmětem této stati. Tyto práce neanalyzují však tuto spojitost propracovaným a obsáhlým způsobem.

³ Viz pododdíl Reformulace liberalismu jako paradigmatu (s. 13–14).

⁴ K tomuto pojetí liberalismu viz pododdíl Velké diskuze jako zdroj hlavních myšlenek (s. 6–7).

⁵ Zároveň je však třeba podotknout, že v řadě přehledů liberalismu se objevuje domněnka, že liberalismus jako určitá kategorie uvažování o mezinárodních vztazích existoval už před vznikem samostatného oboru mezinárodních vztahů, který bývá obvykle situován do období po skončení první světové války. Podstatou této domněnky je, že liberalismus jako myšlenkový přístup k mezinárodním vztahům existuje již zhruba od 17. století a že jeho kořeny spočívají v liberalismu jako ve směru politického myšlení, který se rozvíjí od stejného období (Viotti – Kauppi, 1999, s. 201–203; Waever, 1997, s. 8; Zacher – Matthew, 1995, s. 111–117). Za další zdroj liberalismu v mezinárodních vztazích bývají rovněž označovány pluralistické přístupy v politické vědě, zabývající se politickým systémem Spojených států amerických (Little, 1996; Viotti – Kauppi, 1999, s. 203–204). Např. důraz liberální politické filozofie na jednotlivce a liberalismu zájmových skupin na sociální skupiny je tedy možné považovat za myšlenkové kořeny pojetí aktéra v liberalismu jako v teoretickém přístupu v mezinárodních vztazích.

⁶ Ve sborníku *After the Cold War* z roku 1993 editovaném Keohanem jsou realismus, liberalismus a institucionalismus představovány jako tři základní teoretické přístupy k mezinárodním vztahům (Keohane – Nye, 1993). Zároveň je také patrné, že se Keohane snaží zdůraznit, že jeho teorie čerpá nejen z liberalismu, ale též z realismu. Ve svých pracích z 90. let tedy Keohane označuje svůj přístup jako institucionalismus bez přídavku neoliberalní, naznačujícího příbuznost s liberalismem (Keohane, 1993, s. 272 a 298, poznámka 15).

⁷ Keohane rozlišuje tři základní typy mezinárodních institucí: mezinárodní organizace, mezinárodní režimy a konvence. Zavedenou definicí mezinárodních režimů je definice Stephena Krasnera, podle níž jsou mezinárodní režimy „zásady, normy, pravidla a rozhodovací procedury, kolem nichž se soustředí očekávání aktérů v dané oblasti“ (viz Krasner, 1983, s. 1–21).

⁸ Moravcsikova liberální teorie mezinárodních vztahů a reformulace liberalismu viz též Moravcsik, 1996; Moravcsik, 2002.

Literatura

- Crawford, Beverly (1991): *Toward a Theory of Progress in International Relations*. In: Adler, Emanuel – Crawford, Beverly (eds.): *Progress in Postwar International Relations*. New York: Columbia University Press, 1991, s. 447–449.
- Deudney, Daniel – Ikenberry, John (1999): *Realism, Structural Liberalism, and the Western Order*. In: Kapstein, Ethan B. – Mastanduno, Michael (eds.): *Unipolar Politics: Realism and State Strategies After the Cold War*. New York: Columbia University Press, 1999, s. 103–138.
- Dunne, Tim (2001): *Liberalism*. In: Baylis, John – Smith, Steve (eds.): *The Globalization of World Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 162–181.
- Grieco, Joseph (1997): *Realist International Theory and the Study of World Politics*. In: Doyle, Michael W. – Ikenberry, John J. (eds.): *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1997, s. 163–177.
- Harrison, Ewan (2000): *Reassessing the Logic of Anarchy: Rationality versus Reflexivity*. Předneseno na 41. výroční konferenci ISA, Los Angeles, duben 2000, www.ciaonet.org/isa/hae01/hae01.html
- Hollis, Martin – Smith, Steve (2000): *Mezinárodní vztahy: výklad a porozumění*. Brno: CDK, 2000.
- Holstí, Kalevi (1983): *International Politics: A Framework for Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1983.

LIBERALISMUS

- Keohane, Robert (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.
- Keohane, Robert (1993): *Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War*. In: Baldwin, David (ed.): *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*. New York: Columbia University Press, 1993, s. 269–300.
- Keohane, Robert (1990): *International Liberalism Reconsidered*. In: Dunn, John (ed.): *The Economic Limits to Modern Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 165–194.
- Keohane, Robert (1989): *Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics*. In: Keohane, Robert: *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1989, s. 1–20.
- Keohane, Robert – Hoffmann, Stanley (1993): *Conclusion: Structure, Strategy, and Institutional Roles*. In: Keohane, Robert – Nye, Joseph – Hoffmann, Stanley: *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe (1989–1991)*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993, s. 381–405.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1993): *Introduction: The End of the Cold War in Europe*. In: Keohane, Robert – Nye, Joseph – Hoffmann, Stanley: *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe (1989–1991)*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993, s. 1–19.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, MA: Little, Brown, and Co., 1977.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1971 a): *Transnational Relations and World Politics: A Conclusion*. *International Organization*, Vol. 25, No. 3 (1971), s. 721–748.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1971 b): *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*. *International Organization*, Vol. 25, No. 3 (1971), s. 329–349.
- Krasner, Stephen (1983): *Structural Causes and Regimes Consequences: Regimes as Intervening Variables*. In: Krasner, Stephen (ed.): *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press, 1983, s. 1–21.
- Little, Richard (1996): *The Growing Relevance of Pluralism?* In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zaleski, Marysia (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 66–86.
- Moravcsik, Andrew (1996): *Federalism and Peace: A Structural Liberal Perspective*. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, Vol. 3, No. 1 (1996), s. 123–132.
- Moravcsik, Andrew (2002): *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Reassessment*. WCFIA Working Paper, No. 01–02 (2002), http://www.wcfia.harvard.edu/papers/607_Moravcsik.pdf
- Moravcsik, Andrew (1992): *Liberalism and International Relations Theory*. Working paper, Harvard University, 1992.
- Moravcsik, Andrew (1993): *Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4 (1993), s. 473–524.
- Moravcsik, Andrew (1997): *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics*. *International Organization*, Vol. 51, No. 4 (1997), s. 513–553.
- Morse, Edward (1994): *The Transformation of Foreign Policies: Modernization, Interdependence, and Externalization*. In: Little, Richard – Smith, Michael (eds.): *Perspectives on World Politics*, London: Routledge, 1994, s. 169–181.
- Reus-Smit, Christian (2001): *The Strange Death of Liberal International Theory*. *European Journal of International Law*, Vol. 12, No. 3 (2001), s. 573–594.
- Smith, Steve (1995): *The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory*. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): *International Relations Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 1995, s. 1–37.
- Sterling-Folker, Jennifer (2000): *Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberal Institutionalism Compared*. *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 1 (2000), s. 97–119.
- Sterling-Folker, Jennifer (1997): *Realist Environment, Liberal Process, and Domestic Level Variables*. *International Studies Quarterly*, Vol. 41 (1997), s. 1–25.
- Suhr, Michael (1997): *Robert O. Keohane: A Contemporary Classic*. In: Waever, Ole – Neumann, Iver B. (eds.): *The Future of International Relations: Masters in the Making*. London: Routledge, 1997, s. 90–120.
- Viotti, Paul R. – Kauppi, Mark V. (1999): *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. Boston: Allyn and Bacon, 1999.
- Waever, Ole (1997): *Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms*. In: Neumann, Iver B. – Waever, Ole (eds.): *The Future of International Relations: Masters in the Making*. London: Routledge, 1997, s. 1–37.
- Waltz, Kenneth (2000): *Structural Realism After the Cold War*. *International Security*, Vol. 25, No. 1 (2000), s. 5–41.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. New York: Addison-Wesley, 1979.
- Zacher, Mark – Matthew, Richard (1995): *Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands*. In: Kegley, Charles W. (ed.): *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*. New York: St. Martin's Press, 1995, s. 107–150.

Poznámka

Stat' je přepracovanou verzí části diplomové práce nazvané Liberalismus v oboru mezinárodní vztahy: od teoretického přístupu k systémové teorii?, kterou jsem v roce 2003 obhájil na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (IPS FSV UK). Za cenné připomínky k této diplomové práci děkuji její vedoucí PhDr. Běle Plechanovové, CSc., odborné asistentce IPS. Za cenné připomínky k této stati děkuji šéfredaktorovi Mezinárodních vztahů ing. Petru Drulákovi, PhD., a dvěma anonymním recenzentům.